

Om den hellige ægteskabs stat, om frugtsommelige kvinder og om det rige der kaldes Utopia

Peder Palladius' *Tuende merckelige Tractater* og deres forlæg

Af Erik Petersen

Oversættelser nedbryder grænser mellem det forståelige og det uforståelige, mellem det kendte og det ukendte. De kan gøre et mindre sprogområdes litteratur større og et større områdes dybere, mere nuanceret. Skønt oversættelser undertiden tillægges en sekundær værdi i forhold til den originale litteratur, forstået som litteraturen læst og oplevet på affattelsessproget, er grænsen imellem original og oversættelse ikke knivskarp. Den gode oversættelse fungerer selvstændigt som litteratur.

I den danske reformationstid indtager oversættelser en central plads i den samlede litteratur. Den nye kirkes opfattelse og brug af Skriften gav Bibcloversættelser en status som næppe nogen anden form for litteratur på nationalsproget havde haft eller skulle få i flere århundreder, og arbejdet med nyformuleringen af meget grundlæggende teologiske og samfundsmæssige holdninger og værdier gjorde det naturligt og – opgavens omfang taget i betragtning – nødvendigt at trække på store og små reformatorer udenfor landets grænser i form af oversættelser. I reformationstiden blev oversættelseslitteraturen en fuldt integreret del af den nationale litteratur.

I den kvalificerede sprogskabers hænder kunne oversættelsesprocessens på forhånd givne præmisser udgøre netop den baggrund og ramme, der gav impulsen til det selvstændige udtryk, den personligt bearbejdede form – lidt ligesom digtning i bunden form, hvor en genres krav undertiden kan virke ind på skriveprocessen med en disciplin, der frigør den sproglige og erkendelsesmæssige kreativitet.

Som sprogkilde har oversættelseslitteraturen sine egne specielle forudsætninger og muligheder. Fordi det bundne udgangspunkt – den opfindelige tekst – kendes, er det muligt at følge oversætteren i hans valg og fremgangsmåder. I det følgende vil enkelte aspekter af oversættelsesprocessen hos en af det danske prosasprogs tidlige mestre, Peder

Palladius, blive gennemgået. Palladius arbejdede reflekteret med sproget, når han oversatte, og der er meget få eksempler på mekaniske overførelser i hans tekst. Heller ikke når det gælder oversættelser er der grund til at tage ret meget for givet, end ikke, som det vil fremgå, i spørgsmålet om, hvad det var, der blev oversat.

Skriftet udkom i København i 1556 som selvstændig publikation under titlen *Tuende merckelige Tractater/ den enel/ om den hellige Ecteskabs Stat/ den anden/ om fructsommelige Quinder/ meget trøsteligel/ screffne vdauff Huberinol/ oc vdsatte paa danske aff Doct: Pet: Palla.:* Bogen rummer ingen angivelse af trykker, men typografien viser, at den er trykt hos Hans Vingaard.¹

Lis Jacobsen, som har udgivet teksten med indledning og noter i 4. bind af Peder Palladius' *Danske Skrifter*,² har påpeget, at bogen ikke, som man måske kunne formode af titlen, er en oversættelse af et selvstændigt skrift, men en gengivelse af, hvad der blot er et enkelt kapitel af den samling af prædikener, som den lutherske teolog Casper Huberinus (1500-1553)³ publicerede i Nürnberg under titlen *Viertzig kurtze Predigl vber den gantzen Catechismum/ Für die Haussuätter/ jr gesinde zu lehren* i 1550.⁴ Palladius' tvende mærkelige traktater svarer til det stykke, som i den tyske udgave har overskriften *Die dritte Predigl Des fünfften theyls des Cathechismi. Vom Heyligen Ehestandt*.⁵

Det er Palladius selv, der indfører udtrykket *tuende Tractater* om det, der hos Huberinus er to dele af én prædiken. De to traktater bærer overskrifterne *Om Ecteskabs Stat* og *En vnderuisning/ trøst oc husualelse for Quinder som rede til Barsel*, svarende til de to deloverskrifter i prædikenen. I tilknytning til den sidste del har Palladius under overskriften *ydermer Trøst for Barsel Quinder* føjet et stykke, som for lange passagers vedkommende næsten ordret svarer til kapitlerne *Om quinde offer, Om barselqvinder, en trøst och formaning, Om naffnueneløsse børn, en anden thrøst och formaning* og *Om kirchegang* i anden part af Visitatsbogen.⁶ Spørgsmålet om en gennemæssig kategorisering af Palladius' skrift – der således er en oversættelse af såvel sprog som genre – berøres ikke af Lis Jacobsen, som omtaler skriftet som *Oversættelse af Caspar Huberinus, Om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Bogen om Ægteskab, Oversættelsen af Huberinus' »tvende Traktater«, Ægteskabsbogen* og som *Bogen om Ægteskab og frugtsommelige Kvinder*. I dedikationen til Hans Henricksen omtaler Palladius selv skriftet som en *liden bog/ om den hellige Ecteskabs Stat*.

Huberinus' værk udkom i 1554 i latinsk oversættelse under titlen *Ho-*

*miliae catechisticae quadraginta, in quibus praecipua totius Christianae Religionis capita compendiosè & dilucidè explicantur.*⁷ Oversætteren var ikke, som Lis Jacobsen havde grund til at formode, den Johannes Lonicer, som var professor (først i græsk, siden i hebræisk og senere i teologi) i Marburg,⁸ men dennes søn af samme navn.⁹ Lis Jacobsen havde, som hun gør opmærksom på i en indledende note, ikke lejlighed til at studere den latinske oversættelse af Huberinus' værk.¹⁰ Stykket svarende til Palladius' bog bærer overskriften *Homilia tertia et ultima quintae catechesios partis. De statu matrimoniali.*¹¹

Peder Palladius' oversættelse beskriver Lis Jacobsen bl.a. på følgende måde: »Palladius gengiver det tyske Sprog i et meget ordrigt Dansk, prydet, som det var hans Skik, med tautologiske Omskrivninger«. Hun nævner en række eksempler på, hvad der karakteriseres som »faste, næsten stivnede Tautologier«, mens andre sammensatte vendinger betegnes som »mere levende Tautologier«.¹² Videre finder Lis Jacobsen, at Palladius' oversættelse »ofte kan ... faa en hel parafrastisk Karakter«, idet hun tillige iagttager eksempler på en sproglig »Zirlighed, som ellers er Palladius fremmed«. Generelt konkluderer hun imidlertid: »I det hele taget følges Originalen«.¹³

Af afvigelser udover de tautologiske og parafrastiske omskrivninger anfører Lis Jacobsen et par fænomener, der begge er af delvis typografisk art: i den danske oversættelse er der i marginen angivet henvisninger til skriftsteder der citeres eller alluderes til i teksten, og afsnitinddelingen er forskellig i de to tekster. Lis Jacobsen antager, at disse afvigelser skyldes Palladius selv, idet hun dog tilføjer, at »en Mulighed er det, at han ved Siden af den tyske Original har benyttet den latinske Oversættelse, og at denne da i det hele har haft nogen Indflydelse paa den danske Text. Mere end en Gisning kan dette, som Sagen foreligger, ikke blive«. Egentligt rum for nogen nævneværdig indflydelse fra den latinske oversættelse på den danske tekst levner Lis Jacobsen dog ikke, idet hun fortsætter: »derimod er det sikkert, at det egentlige Grundlag har været den originale tyske Text: saavel Ordvalg som Sætningskonstruktion i den danske Oversættelse afgiver utvivlsomt Vidnesbyrd herom«.¹⁴

Med hensyn til marginalhenvisningerne kan det konstateres, at Palladius ikke har disse fra den latinske oversættelse. Den danske udgave har i alt 13 sådanne marginalia, hvilket er langt mindre end det faktiske antal bibelhenvisninger i teksten. Noget system for, hvornår et skriftsted udløser en marginalnote, synes ikke at eksistere.

Derimod synes den latinske udgave i høj grad at have påvirket afsnitinddelingen i den danske version. I den lille bogs to dele er der 38 + 9 markeringer af nyt afsnit; hos Lonicer er de tilsvarende tal 31 + 8. Med andre ord afsnit-inddeler Palladius sin tekst hyppigere end Lonicer, og bevarer i næsten alle tilfælde markeringen af nyt afsnit, når en sådan optræder hos Lonicer. Kun tre steder i første del er der afsnitmarkeringer hos Lonicer, som ikke følges af Palladius, hvilket giver et sammenfald af afsnitmarkering i 36 tilfælde. I Huberinus' tyske tekst forekommer der ingen markeringer af nyt afsnit i anden del, mens der i første del blot markeres nyt afsnit fire gange. I tre tilfælde er afsnittet også markeret hos Lonicer og Palladius, hvorimod Huberinus i det ene tilfælde (svarende til DS IV 94, 2) er alene om at markere nyt afsnit.

Endnu et ydre træk kan fremhæves i denne forbindelse, nemlig den sektionering, Huberinus foretager af sin tekst. Lis Jacobsen gør i sin kommentar opmærksom på, at Huberinus to gange anvender »Zum dritten«, svarende til DS IV 93, 30 og 95, 9. Lonicer har ikke fanget denne fejl, hvorimod Palladius allerede i DS IV 95, 9 skriver *For det fjerde*, og DS IV 97, 32 *For det femte*, hvor Huberinus har *Zum vierden* og Lonicer *Quarto*, hvorimod der atter er konsensus mellem Lonicer og Palladius i DS IV 99, 23, hvor Huberinus fortsætter tællingen og skriver *Zum fünfften! vnd zum lezten*, mens Lonicer indskrænker sig til *Postremò* og Palladius tilsvarende til *Paa det allersiste*.

På vej ind i de sproglige fænomener er der grund til at hæfte sig ved yderligere en detalje. Mere end en antydning af, at det var Lonicers latin, der lå til grund for Palladius' gengivelse, finder man nemlig allerede i overskriften til skriftets første del, der hos Huberinus lyder *Vom heyligen Ehestandt*; hos Lonicer er det blevet til *De statu matrimoniali*, og hos Palladius hedder det som nævnt *Om Ecteskabs Stat*. Den latinske oversættelse forklarer bortfaldet af 'hellig' og anvendelsen af det latinske låneord *stat*; med andre ord rummer titlen mindst et negativt indicium imod at betragte den tyske original som Palladius' grundlag (*heyligen*), mens to elementer taler for at betragte Lonicers latinske version som udgangspunktet (*statu* og *matrimoniali*). Lis Jacobsen opholder sig ikke ved dette eller andre tilsvarende eksempler på formuleringer, hvor Palladius kunne hævdes at udvise en større grad af verbal påholdenhed end Huberinus – det modsatte af den ordrighed, hun fremhæver som karakteristisk for hans sprog i skriftet.

Der er med andre ord en række ydre træk, der kan betragtes som

indicier for, at Palladius har kendt Lonicers latinske oversættelse. I det følgende vil det blive forsøgt påvist, at der er tale om mere end kendskab til Lonicers latinske version: at Palladius oversatte det trøsterige skrift, ikke efter Huberinus' tyske original, men efter Lonicers latinske oversættelse af samme. I den hensigt gennemgås en række eksempler på Palladius' ordvalg og sætningskonstruktioner, herunder en række citater, som Lis Jacobsen i sin indledning anfører som karakteristiske for Palladius' sprog og metode som oversætter. De sammenstilles med såvel Huberinus' tyske original som Lonicers latinske version, for at de kan danne grundlag for en afgørelse af, hvad det var Palladius oversatte, og tillige for at synliggøre Palladius' metoder i arbejdet som oversætter af teksten. I det følgende vil vi først se på det, Lis Jacobsen betegner som Palladius' tautologier.

Tautologier

Lis Jacobsen indleder sin analyse af Palladius' procedure som oversætter fra tysk med en række eksempler på, hvad der betegnes som »faste, næsten stivnede Tautologier«. Hun giver ikke nogen definition på en 'tautologi', men det fremgår af hendes eksempler, at udtrykket nærmest benyttes om en pleonastisk gengivelse af et enkelt ord i forlægget med to eller flere i den danske oversættelse. Hendes første eksempel er DS IV 90, 3 *Ordinere oc beskicke* (Orig. *verordnet*):¹⁵

* Derfaar lod Gud fader alsommectigste strax ordinere oc beskicke tho andre Stater

Derhalb verordnet Gott der Herr zwen andere Stendt

○ Hac de causa pater omnipotens alios mox duos status ... ordinauit

Lis Jacobsen har ret i at Palladius benytter to glosser, hvor Huberinus (og Lonicer) benytter en, men tautologien er velbegrundet på baggrund af glosen *ordinare*, der rummer såvel betydningen 'vie', 'ordincere' og 'ordne', 'indrette';¹⁶ kimen til Palladius' tautologi findes med andre ord i Lonicers gengivelse af *verordnet* med *ordinauit*. – Yderligere

findes hos Palladius to elementer, nemlig *alsommectigste* og *strax*, som er fraværende hos Huberinus men som genfindes hos Loniccr. Ingen sproglige elementer peger eksklusivt på Huberinus som forlæg.

Afstanden mellem de tre tekster er ikke stor i eksemplet DS IV 93, 18 *skyer oc flyer* (Orig. *meydet*):

* Thi ved Guds frøet skyer oc flyer mand det onde/ som Salomon siger

dann durch die forcht Gottes meydete man das böse/ sagt Salomon

○ Metu enim Dei malum deuitatur, ut Solomon inquit

Palladius' *Som Salmon siger* svarer til Lonicers *ut Solomon inquit*. Der kan peges på både lydlige og rytmiske motiver bag formuleringen *skyer oc flyer*; en yderligere ansporing til det emfatiske udtryk kan Palladius have fundet i glosen *deuitatur*. Palladius synes i høj grad at være opmærksom på muligheden og den stedvise hensigtsmæssighed af at gengive sammensætninger på latin med to eller flere gloser på dansk; en tendens der synes iagttagelig bl.a. ved gengivelser af latinske præpositionssammensatte verber.

I DS IV 95, 29 bruger Palladius udtrykket *bygge oc bo* (Orig. *wonen*):

* oc kircke/ vdi huilcken Gud vil selff sla sin bodpel oc bygge oc bo i hende

vnnd Kirchen/ darinnen Gott selber wonen wil

○ & Ecclesiam, in qua Deus ipse domicilium habere, eamque inhabitare uelit

Udtrykket *oc bygge oc bo i hende* – svarende til *eamque inhabitare* – er her kun den ene del af, hvad der allerede hos Loniccr er blevet til et toleddet udtryk.

Lis Jacobsen har således ret, når hun iagttaget eksempler på tautologier i Palladius' fordanskning af teksten. Blot må flere af disse imidlertid betragtes som semantiske præciseringer på dansk af et latinsk ud-

tryk med et rummeligere eller flertydigt indhold, snarere end som »faste, næsten stivnede« sproglige produkter.

Ingen af de anførte tautologier peger entydigt på Huberinus' tyske original som udgangspunkt for den danske formulering, hvorimod flere elementer peger entydigt på Lonicers latinske. Det samme gælder om det, Lis Jacobsen betegner som »mere levende Tautologier«. Til dem regner hun DS IV 99, 4 *den hellig Aand oc husualer mand* (Orig. *der heylige Geist*):

* Som ocsaa den hellig Aand oc husualer mand/ hielper oss met sin trøst oc husualelse/ at bære oc drage huad for byrde oss kand paaleggis

wie vnns dann der heilige Geist/ mit seinem trost/ tragen hilfft/ allerley last vnd bürden

○ Quemadmodum & spiritus paracletus suo solamine nos iuuat in ferendo onere quocunque

Ligeledes DS IV 102, 17 *den hellig Aand/trøster oc husualermand* (Orig. *der heylige Geist*):

* For det siste/ er ocsaa den hellig Aand/ trøster oc husualermand tilstede hoss Barsel Quinder/ met sin trøst oc husualelse/ huor met hand styrecker dem

Darnach zum dritten/ So wil/ vnd ist auch/ hie der heilige Geist/ mit seinem trost darbey/ welcher die geberenden weiber durch den heiligen Geist/ tröstet

○ Ad ultimum spiritus etiam hic paracletus adest gravidis sua consolatione, qui parturientes & parientes sua consolatione animat

Begge steder er kimen til tautologien igen indeholdt i Lonicers gengivelse af der heylige Geist ved spiritus paracletus. Παράκλητος (*Parákletos*) som epitet til Helligånden kendes i NT fra Johannesskrifterne;¹⁷ ordet er formentlig juridisk i sin oprindelse; det svarer til det latinske *advocatus*, men ordet paracletus / paraclitus optræder som græsk låne-

ord i Vulgata. Det er særlige egenskaber og specielle aspekter af Helligånden, nemlig Lonicers *spiritus paracletus*, Palladius gengiver, når han skriver *trøster oc husualermand* – og altså ikke en sproglig modulation over Huberinus' *heilige Geist*. – Konsistent hermed er oversættelsen af *paraclesis* i overskriften til bogens anden del, DS IV 99, 21ff.: hvor Huberinus har *Tröstung für die schwangern vnd geberenden Frauen*, mens Lonicer skriver *Paraclesis pro vterum ferentibus et parturientibus*, og Palladius *En vnderuisning/ trøst oc husualelse for Quinder som rede til Barsel*.

Græske gloser hos Lonicer

Bag Palladius' gengivelse af *paracletus* finder man altså snarere filologiske og teologiske overvejelser end en sproglig hang til tautologier. Hvad der i forhold til *Tröstung* måske kunne forekomme at være sproglig redundans i oversættelsen, er i relation til det nytestamentlige *paraklesis* en reflekteret gengivelse af det, der var hans forlæg. Det gælder også passager, der er så distante i forhold til Huberinus, at Lis Jacobsen betegner dem som perifrastiske. Det er bl.a. passager, der hos Lonicer ligner den netop nævnte ved at indeholde græsk; her dog ikke som lån, men som oplysende anførelse af ord på græsk, som oftest nytestamentligt. Det gælder bl.a. DS IV 91, 5 *in warer demut*; først Huberinus:

das wir/ in all vnserm thun/ sonderlich was wir mit Gott zuuerichten haben/ in warer demut angreyffen sollen

Demuth var Lutherbibelens gengivelse af det nytestamentlige græske *ταπεινοφροσύνη* (*tapeinofrosýnē*),¹⁸ hvorfor Lonicer i sin latinske version oversætter tilbage til græsk:

○ ut omnes actiones resque nostras, præsertim eas quæ ad Deum spectant, uera *ταπεινοφροσύνη*, hoc est, humilitate, seu spiritu demisso, ab omni arrogantia alieno, aggrediamur

Det er denne formulering, der danner baggrunden for den betydelige tilvækst af sproglige elementer fra Huberinus' tekst til Palladius', hvor passagen gives:

* at wi skulle tilgaa oc begynde alle vore gerninger/ besynderlige dem som røre Gud paa/ vdi en sand ydmyghed oc vdi en aand som er ydmyg oc fremmed fra al hoffmod oc høyferdighed

Betegnelsen perifrastisk er muligvis korrekt, blot optræder parafrasen atter i Lonicer's latinske version som følge af og forklaring til anvendelsen af det nytestamentligt græske ταπεινοφροσύνη, der af Lonicer forklares ved *humilitas* og *spiritus demissus*. Palladius har valgt at se bort fra det græske ord og oversætter blot de to latinske ord, hvormed termen forklares, på samme måde som lidt længere fremme (DS IV 92, 3), hvor det hedder *in uera ταπεινοφροσύνη, id est humili spiritu*, med sproglig økonomi gengivet af Palladius med *vdi en sand ydmyghed*.

Flere andre steder i den korte tekst anvender Lonicer græske ord i sin oversættelse, en metode, som vel er forståelig i forbindelse med en oversættelse fra tysk til *latin*, men som unægteligt udgør et særligt problem i en oversættelse til dansk. Palladius har løst det med behændighed. I DS IV 93, 9 oversætter Lonicer *zwen böse hauss teuffel* ved *pestilentes duæ domesticæ furiaë, aut lemures domestici* (henholdsvis femininum og masculinum), som han dernæst forklarer ved det græske οἰκοδαίμονες (*oikodáimones*) (der kan være begge genera). På dansk, hvor præciseringen af kønnet ikke er fornøden, kan Palladius derfor nøjes med at tale om *Disse tho ... forgifftige Huspuger eller Husdieffle*.

I DS IV 97, 1 citerer Huberinus (uden at sige det) Actus 10,34:

So ist auch Gott der HERR kein anseher der Person

i NT er det græske udtryk for 'anseher der Person' προσωπολήπτης (*prōsopoléptēs*);¹⁹ i Vulgata er det tilsvarende latinske udtryk *personarum acceptator*, hvilket Lonicer forbinder på følgende sammensatte facon:

○ Neque Deus προσωπολήπτης, id est, personarum acceptator uel respector est

Hos Palladius gengives passagen

* Ikke seer Gud heller til nogens person/ at behage den ene mer end den anden,

hvor eftersætningen tydeligvis er motiveret af Lonicer, men uden at få dennes glosserende præg. Palladius synes at være sig bevidst, at hans arbejde ikke blot er filologi men også homiletik.

Theologisk interessant er det sidste eksempel, vi skal anføre i denne sammenhæng. Man kan her iagttage hvorledes oversætterne følger lag på lag til teksten. Udgangspunktet er teksten hos Huberinus DS IV 95, 27:

In summa/ auss diesem Standt der Ehe/ versamlet jm Gott der Herr/ ein volck zu seinem eigenthumb/ vnnd Kirchen/ darinnen Gott selber wonen wil/ Diese seind auch die lebendigen monstrants vnd Tempel/ darinnen Gott selber ruhen wil.

I den katolske tid opbevaredes hostien i monstranser, således at nadveren kunne vises frem og gøres til genstand for menighedens veneration. Med afsæt i *monstrants*, associerer Lonicer derfor naturligt i liturgisk retning, og vælger den græske term *κιβώτιον* (*kibōtion*) som oversættelse for Huberinus' *monstrants vnd Tempel*; *κιβώτιον* er diminutivformen af *κιβωτός* (*kibōtós*),²⁰ det ord der i Septuaginta anvendes om Noahs Ark (Gen. 6,14) og om Moses' eller Pagtens Ark (Exod. 25,10), i øvrigt som gengivelse af to forskellige ord på hebraisk; ordet forekommer flere gange i Ny Testamente. *κιβώτιον* er således en koncentreret oversættelse af en temmelig kompleks teologisk forestilling, der rummer betydninger både af noget der kan vises frem til tilbedelse, og af det helliges nærvær og tilhørssted; med andre ord: noget som både udgår fra og som vender sig til Skaberen i tilbedelse, og som Skaberen selv er i. I en parentetisk bemærkning forsøger Lonicer at belyse sin tankegang ved en sammenligning med den katolske kirkes brug af monstranser til alterbrødet: »således som det viede alterbrød under paven indesluttedes i små sølvhuse«. Hele passagen lyder hos Lonicer:

○ Et ut uno uerbo dicam, Ex hoc Matrimonij statu Deus æternus rerum conditor, colligit sibi populum in peculium & possessionem, & Ecclesiam, in qua Deus ipse domicilium habere, eamque inhabitare uelit. Hęc sunt uiua *κιβώτια*, id est, arculę, in quibus (ut sub Papa argenteis domunculis panis Altaris consecratus includebatur) Deus agit. Hęc sunt phana uiuentia, in quibus Deus ipse quiescere constituit

Muligvis uden helt at gennemskue Lonicers mening sørger Palladius for at distancere sig fra billedet i den parentetiske sætning med et ekstra indskudt *icke*; selv en metaforisk og konfessionelt neutral, opklarende henvisning til praksis under pavedømmet synes at være af det onde, og i modstrid med det der synes at være hensigten hos Lonicer, fremhæver han en modsætning mellem ægteskabet som det levende skrin »som Gud vil være vdi« på den ene side, og de liturgiske kar, man holdt hostien indelukket i »i pauedommen« på den anden:

* Oc at ieg vil sige dig met it ord/ aff denne Ecteskabs Stat samler den euige Gud som alting haffuer skabt/ sig it folck/ til en besynderlig eydom oc kircke/ vil selff sla sin bodpel oc bygge oc bo i hende/ Denne er den løffuende skrin oc monstrans som Gud vil være vdi/ icke som i Pauedommen/ der mand indlucte det brød som vor viid paa Alteret/ vdi sølkar oc træhuse eller monstranser. Her er det Tempel vdi huilcket Gud vil selff huile sig

Lis Jacobsen betegner stykket som »en stærkt parafrastisk Oversættelse af Originalens Text« – og kan jo siges at have ret for så vidt som teksten i Palladius' form har ændret sig betydeligt i forhold til Huberinus'. Blot bør passagen ikke anskues som eksempel på en oversættelsesteknisk metode, men snarere ses som et udtryk for at *teologen* Palladius naturligvis ikke hviler mens han fungerer som oversætter.

Det er karakteristisk, at det problem, Palladius synes at have befundet sig i i forhold til teksten, ikke har sit udspring i den oprindelige tyske tekst. Palladius kunne, i sin oversættelse af teksten til de reformerede danske læsere, have undgået at inddrage den sætning, hvormed Lonicer anskueliggjorde en tankegang overfor sit latinske (og muligvis til dels katolske)²¹ publikum, dersom han havde haft kendskab til den tyske original. At han ikke gjorde det viser naturligvis noget karakteristisk om Palladius' troskab overfor den tekst, han oversætter. Stedet bekræfter det indtryk, Palladius' oversættelse i øvrigt giver: at han ikke blot har kendt den latinske tekst, men at det er denne, der har dannet grundlaget for hans danske oversættelse. Passagen giver derfor tillige anledning til at rejse Lis Jacobsens tidligere citerede, principielle spørgsmål igen, blot i inverteret form: er det muligt, at Palladius ved siden af den latinske oversættelse har benyttet den tyske original, og at denne har haft nogen selvstændig indflydelse på den danske tekst?

Flere argumenter taler imod en sådan antagelse. På samme vis som i

det netop nævnte eksempel synes Palladius heller ikke i øvrigt at have søgt støtte i den tyske original, når han har mødt vanskeligheder i sit latinske forlæg. Intetsteds i den danske tekst synes der at kunne lokaliseres passager, som bedre og mere entydigt lader sig forklare som afsmitning fra Huberinus' tyske tekst end som påvirkning fra Lonicers latinske. I de yderst få tilfælde, hvor elementer i den danske ordlyd kunne fortolkes som mere overensstemmende med det tyske forlæg end med det latinske, kan der anføres sproglige eller kontekstuelle argumenter, der taler imod en sådan fortolkning.

Skulle Palladius have haft adgang til den tyske original, kan det derfor fastslås, at hans benyttelse af den har været af en så efemer karakter, at hans danske tekst er forblevet upåvirket deraf.

Latinske gloser hos Huberinus

Udover som en art citat at kunne erindre om et udtryks præcise nytstamentlige ordlyd i originalsproget har Lonicer ved at anvende græske gloser i sin latinske oversættelse kunnet give centrale ord en mere begrebsmæssig karakter. Interessant nok finder man eksempler på samme fremgangsmåde i Casper Huberinus' tyske original, her blot i form af latinske gloser i den tyske tekst. Lige så lidt som Palladius forholder sig mekanisk til sproglige fænomener i sin oversættelse, lige så lidt gør Lonicer det i forhold til Huberinus. Også når det gælder latinske gloser, som jo i en vis forstand kunne betragtes som sproglige foræring i en oversættelse til latin, vælger han den gode oversætters metode: intet at tage for givet og at præge den nye tekst, oversættelsen, med refleksion og omtanke. Derfor finder man også forskellige løsninger på samme fænomen i forskellige sammenhænge – løsninger der igen har været bestemmende for Palladius' fremgangsmåder i samme passager, hvorved der atter kan iagttages en øget distance fra Palladius til Huberinus.

Et eksempel på simpel overførsel af latin i originalen til det samme latin hos Lonicer findes i passagen svarende til DS IV 94, 30:

wo aber die zwo Teufels breute vberhandt nemen/ vnnd sich vmb vns machen wöllen/ nemlich/ die Desperatio/ vnnd Ingratitudo/ die seind die verzweiflung/ vnnd vndanckbarkeit/ da ists warlich gantz vnd gar/ mit vns verlorn

Lonicer gengiver passagen således:

○ Sin uerò duæ Satanæ sponsæ dominatum obtinuerint, nosque occupare proposuerint, Desperatio nimirum & Ingratitudo, omnino sanè nobiscum actum est

Hos Lonicer er den emfase, Huberinus har opnået ved at anvende latinske gloser, forsvundet ind i den almindelige tekst, hvor også originalens efterhængte forklaring af de latinske ord på tysk naturligvis udelades. Huberinus' fremgangsmåde havde været anvendelig også for Palladius på dansk, hvor latinske gloser ville have haft samme status som i den tyske tekst, men som det fremgår effektueres denne mulighed ikke:

* Men der som disse tho Satans Brude trengte sig ind paa oss oc ville io haffue herredom/ raade oc regere offuer oss/ som ere Mishaab oc wtacknemmelighed/ da er det visselige aldellis gjort met oss

Som en overgangsform til mere komplekse fænomener kan nævnes Huberinus' *Securitas/ vnd murmuratio/ Sicherheit/ vnd Murren* (DS IV 92, 23) der hos Lonicer gengives med *Securitas & Indignatio, uel Murmuratio*, hvor det oprindelige begreb ganske vist erstattes med et nyt, men til gengæld forklares ved det gamle. Hos Palladius bevares Lonicers struktur, idet dog det forklarende udtryk får en ekstra lille idiomatisk hale: *Frimodighed oc Hastighed/ eller knurren oc murren*. I andre tilfælde giver en latinsk glose hos Huberinus anledning til en eller flere teologiske præciseringer hos Lonicer, som i den følgende passage, hvor Lonicer tillige vælger at oversætte én latinsk glose med en anden (DS IV 91, 31):

Aber ein Christ/ der berüfft zu sich/ zum eingang/ seiner hochzeyt/ diese zwo Junckfrawen/ die da heyssen/ Humilitas vnd Oratio/ Demut/ vnd Bet/ welche vns recht zu Got weysen/ vnn anmütig machen

○ Pius uerò timensque Dei animus, ad initia Matrimonij & nuptiarum inuitat hasce duas uirgines ad nuptias, Humilitatem, id est, agnitionem fragilis suæ naturæ, qua animaduertit sese ob fla-

gitia, quibus transgressus est legem Dei, peccatorem maximum,
& Prccationem, quæ nos rectà ad Deum deducunt, ac animum
nostrum ad eum attolunt

Teksten er dermed vokset så betragteligt, at Palladius, som i øvrigt følger Lonicer, for at få perioden til at hænge sammen må indskyde et rekapitulerende 'er den anden Jomfru' og omstrukturere teksten med et par hovedsætninger:

* Men it Menniske som er gudfrøctigt och rettelige frøcter Gud/ indbiuder til sit Ecteskabs begyndelse oc til sit Brullup/ disse tho Jomfruer som ere Ydmyghed/ det er/ sin skrøbelig naturs bekendelse/ huor met hand vnderstaar sig at være en stor synder for de misgerningers skyld/ huor met hand haffuer offuertraad Guds Lou/ Oc en Christen Bøn er den anden Jomfru/ Disse tho lede oss den rette vey hen til Gud/ oc ophøye oc oprette vor hw oc sind til hannem

Kun få sætninger forud finder man følgende passage, der rummer videre teologiske perspektiver, eller rettere, som får det i kraft af Lonicers oversættelse af latin til latin (DS IV 91, 24):

das ist alleinn die Schuldt/ das sie diese zwo schedliche Junckfrawen auff die hochzeyt laden/ die da heysen/ Presumptio/ vnd Confidentia/ warlich zwo stoltze/ vppige/ schedliche schwestern

Passagen gengives således hos Lonicer:

○ Atque huius rei solummodò causa est, quia has duas nocentissimas uirgines ad nuptias inuitant, Temeritatem, & Sapientiam carnalem, duas reuera sorores fastu turgidas, impudentes atque noxias

Lonicer skaber variation ved at gengive det hos Huberinus repeterede *schedlich* med henholdsvis *nocentissimas* og *noxias*, og vælger tillige at oversætte de to latinske begrebspersonificeringer *Presumptio* og *Confidentia* ved *Temeritas* og *Sapientia carnalis*; dette sidste er ikke alene en begrebsmæssig forbedring, men tillige en præcisering af Huberinus' tekst i en klart *paulinsk* retning.²² Den paulinske prægning har naturlig-

vis været åbenlys for Palladius, som da også bevarer den i sin oversættelse, og i øvrigt skriftbelægger den i form af en marginalnote til stedet:

* oc her til er dette sagen aleniste/ fordi at de indbiude til deris Brullup tho wgudelige Jomfruer/ som føre dem al skade i gaard/ den ene heder Daarlighed/ den anden Kødelig visssdom/ Tho hoffmodige/ opleste/ wblusommelige oc skadelige Søstre i Guds sandhed

Palladius har tydeligvis ikke kunnet se den stilistiske og sproglige effekt, Huberinus har fremarbejdet i sin tekst ved at indføre latinske glosser i den tyske tekst – ikke fordi Palladius har været uopmærksom, men fordi det ganske enkelt ikke længere, som latin i det latinske, var synligt i Lonicers oversættelse – lidt på samme måde som man som bekendt ikke kan se en skov for lutter træer.

Sirlighed og billedtab

Lis Jacobsen taler i forbindelse med en passage, som vi skal vende tilbage til, om Palladius' evne til at bevare hvad der betegnes som *Originalens djærve Sprog*. Om denne karakteristik af Huberinus' tyske skrift er dækkende skal vi ikke beskæftige os med her, men blot fastholde, at den djærvhed, Palladius måtte have bevaret i sin danske oversættelse, som påvist, ikke stammer direkte fra den tyske original, men fra teksten således som den findes filtreret igennem Lonicers latinske tekstur.

Det samme gælder den »Zirlighed«, som Lis Jacobsen finder eksempler på, men »som ellers er Palladius fremmed«. Således fremhæver hun DS IV 96, 23 *junge leut*, hvor det hos Huberinus hedder

So sollen sich junge leut billich bewegen lassen/ sich gern in disen Standt zu begeben

hos Palladius bliver dette til:

* Der faar bør vnge mennsker den stund de staa i blomster oc ere dcylige oc smucke/ lade sig vden al modstand oc gensigelse

tilraade/ at de icke nødde oc tuongne/ men veluillige giffue sig i denne Stat

hvilket rigtigt nok kan betragtes som en betragtelig forsiring af det simple udtryk på tysk, men som til gengæld led for led svarer nøje til Lonicers latinske:

○ Florida ergo ætate homines, & iuuenilibus annis decori, citra renisum sibi persuaderi sinent, ut non inuiti sese iugo huius status subdant

Sirligheden har Palladius med andre ord hentet i Lonicers retoriske elaborering af teksten. Tilsvarende gælder om udtrykket DS IV 97, 27 *wann er zu vns herab sihet*, i passagen:

je che vnnd mehr/ Gott der Herr das selbig/ erhöhet/ dann Gott ist der aller höhest/ vnd wann er auff vnns menschen kinder/ zu vns herab sihet/ so sihet er seiner art nach/ allein nur auff das nidrige

* io diss snarer ophøyer Gud hannem. Fordi at Gud er alsom- høyeste offuer alle/ oc naar hand nogen tid skiuder sine øyen ned aff den høye Himmel til oss/ Adams Børn oc affkom/ da seer hand effter sin seduan alleniste til dem som ere ydmyge

Forlægget for Palladius røber sig her bl.a. i præciseringer som *Adams Børn oc affkom*; og sirligheden i udtrykket *naar hand nogen tid skiuder sine øyen ned aff den høye Himmel til oss* er en poetisk afsmi- tning fra Lonicer, som her gengiver sit forlæg i en nærmest vergiliansk metafo- rik:

○ hōc citius Deus Opt. eundem extollit. Est enim Deus altissi- mus omnium, & si quando ad nos posteros Adami ex alto defigit lumina,²³ tum pro suo more ad sola humilia prospicit

Det er næppe forkert at hævde, at »sirligheden« hos Palladius snarere er nedtonet end fremhævet i forhold til Lonicer.²⁴ En tilsvarende tilba- geholdenhed viser Palladius i gengivelsen af klassicistiske eller katholi- stiske udtryk som *Deus Optimus* ved *Gud*; jf. også f.eks. DS IV 92,

12: *Gud almectigste vor kærteste Himmelske fader*, svarende til Lonicers *Deo Opt. Maximo clementissimo patri nostro*, og DS IV 95, 15: *den almectigste Gud* svarende til Lonicers *Deus Opt. Max.*

Dog er det, som Lis Jacobsen korrekt fremhæver, sjældent at »et Billede i Orig. gaar tabt i Oversættelsen«, og i det ene eksempel, hun anfører derpå, viser det sig da også, at »tabet« er indtruffet allerede hos Lonicer. Det sker i passagen DS IV 102, 22, hvor Huberinus, noget utidigt måske og i hvert fald ikke særligt anskueligt, anvender udtrykket *schipff vnnd geschier*:

#Darumb jr lieben weiber/ seyt vnuerzagt/ wann schon schipff vnnd geschier/ jung vnnd alt/ bey einander etwa bleiben müssen/ vnd das ein/ oder wol auch etwa/ beyde/ zu grundt gehen müssen vnd sterben

Hos Lonicer og Palladius lyder passagen:

○ Quare honestissimæ matronæ, este intrepido animo, etiamsi nonnunquam & matrem & foetum obire, & unâ sepeliri oporteat, aliâs autem uel alterutrum, uel utrunque occumbere contingat

* Der faar i Erlige Quinder verer ekon ved it frit mod/ oc wfor skrecket/ der som en bode moderen oc fosteret mue vnder tiden dø oc iordis til hobe/ heller huer i seer

Lonicer konkretiserer *jung vnnd alt* til *matrem & foetum* og understreger desuden, ved helt at udelade *schipff vnnd geschier*, opmærksomheden på moder og barn i passagen. Han følges heri af Palladius.

Bibelcitater

I sine noter til Palladius' tekst anfører Lis Jacobsen en række citater dels fra Luthers bibeloversættelse, dels fra den danske bibeloversættelse af 1550. Hun nævner ikke, hvad formålet med disse paralleller er, og nogen konklusion vedrørende Palladius' praksis fremsætter hun ikke;²⁵ men det må antages, at det er som en art kildebelæg til belysning af konkrete sproglige formuleringer af bibelsprog i Palladius' oversættelse.

se. Uinteressant er det under alle omstændigheder ikke at undersøge, hvordan Palladius gengiver bibelcitater, når han oversætter. Det drejer sig bl.a. om DS IV 90, 35 (= Jesus Sirach 9.23), hvor det hos henholdsvis Palladius, Huberinus og Lonicer hedder:

* efferdi at al vor handel oc forsæt skal beskickis effter Gudz ord som effter den rette rictesnor

Dieweil wir dann all vnser sach/ nach Gottes wort sollen anrichten

○ quia uerò omnes res & instituta nostra ad uerbum Dei ceu certam normam dirigenda sunt

Hertil følger Lis Jacobsen Luther-bibelens *Vnd richte alle deine Sache nach Gottes Wort*, samt 1550-bibelens *Oc rette alle dine Sager effter Gudz ord*. Ingen af disse har dog øvet indflydelse på Palladius, der nøje følger Lonicer, således i *al vor handel oc forsæt* der ikke er en tautologi, men en gengivelse af de elementer af ydre gøremål og indre intentioner, der er indeholdt i Lonicers *omnes res & instituta nostra*, ligesom Palladius' 'rette rictesnor' har sit direkte forlæg i latinens 'certam normam'. Lonicers gengivelse af upåvirket af *Vulgata*, og synes at være baseret direkte på Huberinus' tyske. – I DS IV 91, 7 (= 1. Peter 5) hedder det:

* Thi Gud som S: Peder siger/ modstaar de Stolte oc Høyferdige/ oc hand deler sin naade met de ydmyge

dann der heylige Petrus spricht/ dz Got der Herr den hoffertigen widerstrebe/ aber den demütigen gebe er gnad

○ Deus enim, ut Diuus Petrus inquit, superbis resistit, humilibus autem gratiam suam impertit

Lis Jacobsen anfører Luther-bibelens *Denn Gott widerstehet den Hoffertigen/ Aber den Demütigen gibt er gnade* og fra 1550-bibelen *Thi Gud staar de Hofferdige imod/ Men de Ydmyge giffuer hand Naade*. De er fælles med Huberinus om at lade Gud give nåde, hvorimod Palladius følger Lonicer i gengivelsen af '*sin naade*' og i overførelsen af 'impertit'

til 'deler ... med', hvor både Vulgata, Huberinus, Luther og Bibelen 1550 nøjjes med 'giver'. Heller ikke her følger Lonicer Vulgata. – Med citat fra Salme 90.5 hedder det i DS IV 94, 1:

* Vore aar flyde bort som bølier i Haffuit som Propheten siger/
naar (siger ieg) dette hender oss/ da er det storlige behoff/ at wi
gøre det som Christne bør at gøre/ oc offuerueye at wi haffue ick
her lenge stad at bo vdi

Sondern vnser Jar seind dahin geflossen/²⁶ wie ein strom was-
ser/ wie der Prophet David sagt.

So erfordert nun die notturfft/ das wir/ als Christen/ bedenc-
ken/ wie wir hic kein bleibende stat haben

o sed anni nostri ut maris cumulus defluxerint, ut diuinus uates
habet. Si hæc inquam, obuenant, exigit necessitas, ut quemad-
modum Christianos decet, expendamus, nobis hic non esse ma-
nentem ciuitatem

I Luther-bibelen lyder det citerede *Du lessest sie da hin faren wie einen strom*, mens den danske bibel 1550 har *Du lader dem hen fare som en Strøm*. Lis Jacobsen gør den interessante iagttagelse, at billedet på årenes bortstrømmen ikke findes i den bibelske grundtekst, hvorfor hun fastslår, at »Billedet er taget fra Luthers Bibeloversættelse«. At det forholder sig således er formentlig korrekt, men kun i den indirekte forstand at Luthers oversættelse ligger til grund for Huberinus' tyske tekst, som igen dannede grundlaget for Lonicers latinske oversættelse. At det også i dette tilfælde er denne der ligger til grund for Palladius' danske oversættelse fremgår ikke alene af stilistiske detaljer som den at Palladius overtager den konkretisering af billedet, Lonicer foretager ved at gøre 'ein strom Wasser' til en 'cumulus maris', men også af mere mekaniske overførelser som 'inquam', der gengives af Palladius med et parentetisk 'siger jeg', som gør det klart at citatet fra profeten er slut og at læseren atter er tilbage i det mere homiletiske, og som jo desuden gør markeringen af et nyt afsnit, således som dette optræder i den tyske original, overflødig.

Lis Jacobsens uafklarede forhold til parallellerne i Luthers oversættelse og Bibelen 1550 tydeliggøres i hendes reaktion på DS IV 99, 23 (= 1. Peter 3.7), hvor det hedder:

* Paa det allersiste/effterdi S. Peder siger/ Quinden er io aller-
mest it skrøbeligt kar

Zum fünfften vnd zum lezten/ Dieweil der heilige Petrus sagt/
das das Weib der schwechste werckzeug sey

○ Postremò, quandoquidem D. Petrus dicat, mulierem uas max-
imè imbecille esse

Hertil anfører Lis Jacobsen Luther-Bibelens *dem schwechsten Werkzeuge og det skrøbeligste Redskaff* fra Bibelen 1550, og gør i den anledning opmærksom på, at denne formulering fastholdes i den danske bibel helt frem til 1819, da det erstattes af *den svagere Deel*; »først med den reviderede Oversættelse 1907 indføres Ordet Kar i dette Bibelsted« skriver hun – uden at forsøge at forklare, hvorfor det da optræder allerede hos Palladius. Svaret findes atter hos Lonicer, som gengiver Huberinus' *schwechste werckzeug* med *uas maximè imbecille*. Også ellers gengiver Palladius det latinske *vas* ved *kar*, således i DS IV 95, 34 *Guds naadis oc den hellig Aands kar*, hvor det i øvrigt må antages at *kar* er pluralis, svarende til Lonicers *uasa gratiæ Dei & spiritus paraclæti*. Lonicers *uasa* gengiver her ikke udtrykket *werckzeug* men *dz gefesss*, en variation der vel er affødt af de forskellige kontekster, hvori begrebet 'redskab' optræder; en nuance, Lonicer negligerer, og som følgelig ikke længere er iagttagelig hos Palladius.

Endelig skal det nævnes, at også de af Palladius anvendte navneformer kan forklares ud fra det latinske forlæg, han har arbejdet med. Til DS IV 97, 14 bemærker Lis Jacobsen således i en note: »*Jomfru Hester*; Bibelen 1550 har *Esther*«. Med lidt mere kontekst viser stedet såvel Palladius' afhængighed af sit forlæg, som hans selvstændige arbejde med at bearbejde det. Hos Huberinus omtales *Esther* som *die arme Jüdische Junckfraw Hester*, hvilket hos Lonicer gengives med *uirginem opibus haud adfluentem Palæstinam Hesteram* [... promouebat]. 'Palæstinensisk' har formentlig forekommet Palladius for fjernt eller eksotisk til hans formål, hvorfor han helt udelader den etniske bestemmelse og blot taler om *den fattige Jomfru Hester*.

Det kan med andre ord fastslås, at også når det gælder oversættelse af bibelcitater, støtter Palladius sig udelukkende til sit forlæg, samt sit eget sproglige instinkt. Som i øvrigt i oversættelsen gør han det med

sproglig og teologisk agtpågivenhed, men uden at søge støtte i kilder uden for den han bearbejdede, Lonicers latinske oversættelse, som igen, også for bibelcitaternes vedkommende, er foretaget på grundlag af Huberinus' tyske tekst.

Palladius' Utopia

I tilknytning til den tidligere anførte påstand om Palladius' evne til at bevare originalens djærve sprog, bringer Lis Jacobsen, »som Prøve paa Oversættelsen«, en længere sammenhængende passage, der, som det hedder »overhovedet er karakteristisk for Skriftets folkelige Fremstilling«. Interessant nok viser Lis Jacobsens *noter* til samme passage nogle af de forklaringsproblemer, hun har bragt sig i ved ikke at kende Lonicers latinske version.²⁷ Hvad der sigtes til med skriftets folkelige fremstilling er ikke ganske klart, men nærliggende er det at finde den i skriftets levende beskrivelse af ørkesløsheden snuende bag kakkelovnen. Folkeligheden kan måske også anes i omtalen af de stegte kyllinger, som af sig selv kommer flyvende ind i munden på borgerne, men den kombineres her med en enkelt højliterær detalje, idet de stegte kyllinger knyttes til *det Rige der kaldis Vtopeia*. Interessant er her ikke så meget den forestilling om Schlaraffenland, der røber sig og som – med urette – skulle blive karakteristisk for mange danske associationer overfor Utopia sidenhen; men snarere dét at ordet Utopi her anvendes for første gang i dansk, præcist 40 år efter at Thomas Mores klassiske værk udkom og gav impulsen og navnet til en ny genre. Det hedder bl.a. DS IV 92, 25ff.:

* Den første som er Frimodighed eller ørckeløshed/ hun haffuor inted andet til idret/ hun tager sig inted andet til/ end sider bag Kackeloffnen oc soffuor/ Oc vnder tiden vender hun steete Pærer oc Eble/ oc hun er saa frimodig i al sin ting/ at hun skøder om ingen ting i husit/ inted gør hun/ inted arbejder hun/ men hun tencker ekon aleniste/ at der skal komme nogle stegte Kyllinge selffminte flygendis i munden paa hende/ som det pleier at ske de borger/ som boe i det Rige der kaldis Vtopeia. Der faare ruter hun oc præser sig altid/ slemmer oc demmer oc forbrasker i me den der er en pending igen/ den aller skadeligste Best²⁸

Huberinus skriver:

Die erst thut nichts/ dann hinder dem ofen sitzen/ vnd schnarcken/ keret vnter weilen/ die gebratenen apffel vnd biern/ in der kachel vmb/ vnd ist so sicher/ in allen sachen/ dz sie weder sorgt noch schaffet/ sondern vermeind/ es sollen jr bratene hūner inn das maul fliegen/ schlemmet vnd brasset jimmer in hauffen hinein/ weil Got tag gibt/ vnd ein pfenning im hauss ist/ o das ist ein böse Bestia

Bemærkelsesværdigt er her især fraværet af Utopia i den tyske tekst. Dersom Huberinus havde været forlæg for Palladius måtte man altså have konkluderet, at Palladius selv havde føjet lokaliseringen til, og at han med andre ord selv, ad andre veje, måtte have opfanget ordet *Vtopenia*. Som venteligt finder vi imidlertid også denne detalje hos Lonicer, som vel med tanke på sit latinkyndige publikum har fundet det nærliggende at minde om Mores latinske klassiker i den dagdrømmeriske sammenhæng:

○ Prior Securitas aut Segnitias nihil aliud attentat, præterquàm quòd post fornacem residens stertat, ac nonnunquam tosta pyra pomaque inuertat, atque adèd in omnibus suis rebus securæ est, ut nulla cura angatur rei domesticæ, nihil etiam operetur aut laboret, sed tantum arbitretur pullos gallinaceos assos & tostos spontè in os inuoluturos, ut *Vtopiæ* regionis ciuibus obtingere consuevit. Dionysiaca²⁹ ergo agitat perpetuò, & indulget genio, tantisper dum numulus superest. O beluam istam nocentissimam

Hos Lonicer findes stort set alt det, der genfindes hos Palladius men som ikke optræder hos Huberinus, bl.a. den eksplicite nævnelser af *Securitas aut Segnitias / Frimodighed eller ørckeløshed* i indledningen, og her som andre steder i markeringen af nyt afsnit.

Til gengæld er der, som man vil have iagttaget, også en enkelt divergens imellem Lonicer og Palladius, idet Lonicer i overensstemmelse med titlen på Mores værk taler om *Vtopia*, mens Palladius skriver *Vtopenia*.³⁰ Nogen indlysende forklaring herpå synes ikke at foreligge.³¹ Palladius har tydeligvis ikke vidst, at Utopia var titlen på et latinsk værk skrevet af Thomas More; derimod har han haft græskkundskaber nok til at se, at der var tale om et ord af græsk ekstraktion. At han tillige har

erkendt at der var tale om en neologisme fremgår af, at han ikke forsøger at oversætte det. Tænkeligt er det vel, at han ved at erstatte *i* et i den latinske form med diftongen *ei* har villet give ordet en klang og form, som mere entydigt tilkendegav den græske oprindelse end formen Utopia. Mere end en gisning kan dette dog, som sagen foreligger, ikke blive.

Konklusion

At *Utopi*, katolikken og englænderen Thomas Mores græske titel til hans latinske klassiker om den bedste samfundsform, udviklet på den fiktive ø af samme navn, men anskuet på baggrund af en bitter kritik af de langt fra optimale vilkår, der var affødt af den ikke-fiktive samfundsform på forfatterens egen fødeø – at dette ord for første gang skulle dukke op i dansk i en oversættelse af en homilietekst skrevet på tysk af en lutheransk reformator, forekommer vistnok ikke umiddelbart indlysende. Ordet gjorde da også sin entre i det danske sprog på en måde, der snarere var søvngængerisk end visionær – det fulgte ikke med den oversatte grundtekst, men med grundtekstens oversættelse til latin, hvilket var den tekst, Palladius kendte og benyttede. Og ordet fulgte med som et ord, der ganske vist har givet den græskkyndige Peder Palladius mening, men ikke den betydning og det indhold, det havde fået med sig fra Thomas Mores hånd.

Overraskende er det vel også, at en dansk reformator som Palladius vælger at oversætte et tysk skrift efter en latinsk oversættelse, uden brug af den originale tyske tekst overhovedet. Da der næppe er grund til at antage, at det har været lettere for Palladius at komme i besiddelse af den latinske version end af den tyske original, kan benyttelsen af Lonicers latinske tekst som grundlag for oversættelsen betragtes som et bevidst valg fra Palladius' side.³² Under alle omstændigheder vidner skriftet om, at sprog som konfessionel og kulturel identifikator i det 16. århundrede ikke er et så entydigt fænomen som det undertiden antages: tyske reformatorer kunne godt læses på latin, som ganske vist forblev den katolske kirkes, men altså også lærde protestanters sprog.

Palladius gav det danske sprog og eftertiden meget andet end ordet utopi med sin bearbejdelse. For selv om Lis Jacobsen tog fejl i spørgs-

målet om hvad der var oversættelsens underliggende sprog og hvad der således var den sproglige generator bag Palladius, har hun ret i, at Palladius, som den mesterlige prosaist han også i sine *Tuende merckelige Tractater* fremstår som, forholdt sig aktivt medskabende til den tekst, han oversatte. Meget trøsteligt lærer han i sin bog læseren, at *en god lycke oc skeffne er ingen forbuden/ at den ene kand ey vere saa ner som den anden*. Han advarer imod at indgå i ægteskabet *af nogen daarlighed/ hoffmodighed eller kødelig trøghed oc frimodighed/ som denne verdens Børn pleye at begynde al deris handel*. Han erindrer om *Satan oc hans gantske wgudelige hob oc selskab*, og har tillige givet sproget komplekse og dog så anskuelige formuleringer som *det søde Eblis bieske oess*³³ som *vruider oc rumler i Bugen*. Ofte bringer Palladius metaforer, rytme og lyd i en sådan symbiotisk forening, at sproget bliver næsten håndgribeligt. Et sprog, der bl.a. blev brugt til at beskrive kræfter i en indre og ydre virkelighed, der var mere sammensat og mere skrøbelig, end vi i dag måske helt begriber; men dog altså kræfter som kunne formuleres og derved tillige formes til en styrke til at stå imod med.

Også det handler Palladius' bog om, og vigtigst i den er naturligvis fortsat det sprog, han selv bidrog med.

Noter

1. Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1551-1660, Kbh. 1931-33; nr. 957, p. 293. Jf. også Gunther Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein. Bibliographische und Druckgeschichtliche Untersuchung der Verbreitesten Trost- und Erbauungsschriften des 16. Jahrhunderts. Nieuwkoop 1973 (= Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, vol. VII) s. 57 & 193 (nr. 21.9).
2. Peder Palladius' Danske Skrifter. Udgivet for Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Lis Jacobsen. Fjerde Bind, Kbh. 1919-22 (indledning p. 81-85; tekst p. 89-106; noter p. 107-114; tekstrettelser 115). Alle citater fra og henvisninger til Palladius refererer til denne udgave, forkortet DS IV, efterfulgt af sidetal og linienummer. Palladius-citater er i det følgende markeret med *, Lonicer-citater med ○, mens tekststykker citeret fra Huberinus markeres med #. For lokalisering af parallelle passager hos Huberinus og Lonicer henvises til konkordansen over citerede passager nedenfor.
3. Om Huberinus, jf. Gunther Franz i Neue Deutsche Biographie, Neunter Band, Berlin 1972, p. 701.
4. Jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57 & 190ff. (nr. 21.1-21.6).

- Der citeres fra 1550-udgaven efter et eksemplar i Bayerische Staatsbibliothek i München (Hom. 701).
5. Ed. cit. f. e3r-e7v.
 6. Jf. DS IV 84 og Danske Skrifter. Femte Bind, Kbh. 1925-26, s. 106ff. – Lis Jacobsen tilsluttede sig i indledningen til udgaven af *Tuende merkelige Tractater* Svend Grundtvigs opfattelse, ifølge hvilken tekststykket heri (ligesom tilsvarende stykker i andre af Palladius selv udgivne skrifter) var vidnesbyrd om den oprindelige tekstform, og at den trykte udgave derfor havde forrang for håndskrifterne som tekstkilde. I udgaven af Visitatsbogen har hun dog forladt dette synspunkt, jf. Danske Skrifter. Femte Bind, s. 9f. & 13f.
 7. Bogen udkom i januar måned i Frankfurt a.M. og var trykt hos Christian Egenolf. Jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57 & 192 (nr. 21.7). Oversættelsen indledes med en dedikation *Strenuo et uere nobili equiti Germano, Domino Philippo Schenckio à Schuueinsperg, Domino & Mecoenati suo observando*, dateret og underskrevet *Schuueinspergæ, in festo Bartolomæi à Christi Seruatoris nostri incarnatione, M.D.LIII. T. G. Subdiuus Iohannes Loniceri, Ecclesiæ Schuueinspergensis parochus*. Lonicers oversættelse citeres ligeledes efter et eksemplar i Bayerische Staatsbibliothek i München (Hom. 696).
 8. Jf. Allgemeine Deutsche Biographie, 19. Band, Leipzig 1884, s. 158-163. Lis Jacobsens kendskab til den latinske oversættelse stammede fra artiklen om Johan Lonicer d.æ. i 3. udgaven af Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, vol. 8, s. 416, jf. DS IV s. 81.
 9. Vedr. Johannes Lonicer d.y. og identifikationen af denne som Huberinus' latinske oversætter, jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57.
 10. DS IV s. 81 note 1.
 11. Ed. cit. f. 161r-170r.
 12. DS IV s. 81.
 13. DS IV s. 82f.
 14. DS IV s. 84.
 15. Hvor der i det følgende er tale om elementer, der anføres i indledning og noter i DS IV, anføres de danske ordpar med det formodede tyske forlæg (»Orig.«) i parentes som hos Lis Jacobsen.
 16. Jf. f.eks. Christiern Pedersens Vocabularium ad usum dacorum, Paris 1510, udgivet i facsimile af Inger Bom og Niels Haastrup som Det 16. århundredes danske vokabularier, vol. 1, Kbh. 1973, f. 128r, hvor ordinare forklares ved *at skicke eller vye*.
 17. Om Parakletos, jf. Bertil Wiberg i Gads danske Bibelleksikon, bd. 3, 1982, s. 501 (s.v. »Talsmanden«) og F. L. Cross & E. A. Livingstone, Oxford Dictionary of the Christian Church, second ed., Oxford 1974, s. 1030 (m. bibliografi), – Undertiden vælger Palladius blot at gengive spiritus paracletus ved *den hellig Aand*, jf. således DS IV 95, 35.
 18. Ordet ταπεινοφροσύνη anvendes i Apostlernes Gerninger og hos Paulus. Det forekommer hverken i klassisk-græske kilder eller i Septuaginta; jf. C. L. W. Grimm, Lexicon Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti (ed.

- quarta), Leipzig 1903, s. 427. – Lonicer er i overensstemmelse med Vulgata i parafrasen af ταπεινοφροσύνη ved *humilitas*.
19. Jf. Grimm, op.cit. s. 384 & 258.
 20. Jf. Grimm, op.cit. s. 241.
 21. Gunther Franz gør opmærksom på, at der ved kirken i Schweinsberg ved Marburg fra 1544 til ca. 1561 var ansat en katolsk præst for den katolske del af slægten Schenk. Schenk Philip zu Schweinsberg, til hvem Lonicer dedicerede sin oversættelse, har herudover understøttet Lonicer som evangelisk præst for sig selv personligt. Disse særlige slægtsmæssige forhold i Lonicers umiddelbare omgivelser giver Lonicers oversættelse et særligt perspektiv som formidling af et folkesproget evangelisk skrift til det sprog, der i eminent forstand kunne betragtes som katolikkernes; jf. Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57.
 22. Jf. således 2. Kor. 1,12: *in sapientia carnali* og Rom. 8,7: *sapientia carnis*.
 23. Jf. Vergilius, Aen. I 225f. (om Jupiter): »... sic uertice caeli / constitit et Libyae defixit lumina regnis«. – Flere steder i oversættelsen kan tilsvarende klassicistiske reminiscenser og tendenser iagttages.
 24. Jf. således også om Esther *uirginem opibus haud adfluentem* overfor Palladius' *fattige Jomfru* i den nedenfor under Bibelcitater anførte passage DS IV 97, 14.
 25. Jf. dog DS IV 84, hvor det fastslås, »at Palladius ved Oversættelsen af Skriftsteder følger Huberinus' Original uden at tage Hensyn til Ordlyden i den autoriserede danske Bibel«.
 26. *geflossen* er oversprunget i Lis Jacobsens citat fra Huberinus DS 110 (ad 94, 1).
 27. Udgiveren finder således brugen af ordet *Frimodighed* påfaldende, ligesom hun er opmærksom på, at sætningen *som det pleier at ske de borgerl som boe i det Rige der kaldis Vtopeia* ikke står i den tyske tekst.
 28. *Best* er rettet fra originaludgavens *Gest*. Lis Jacobsen lader teksten forblive urettet i udgaven, men tilføjer i en note: »Muligvis er Gest Trykfejl for Best«. *Best* med de latinske konnotationer af uregerlighed, dyriskhed, må anses for tekstligt mere tilfredsstillende, og er en både præcis og varieret returnering af *belua* hos Lonicer; jf. Christiern Pedersens Vocabularium ad usum dacorum, Paris 1510, hvor *belua* gengives ved *stort beesth* (ed. cit. f. 18v).
 29. *Dionysiaca* ('det der hører Dionysos til') kendes i klassisk latin kun fra Ausonius (Ecloga de Feriis Romanis v. 29), i forbindelsen *Dionysiaci ludi*, festen for Dionysos eller på latin Liber, hvorfør festen også kaldes *Liberalia*. Det koncentrerede udtryk *Dionysiaca agitat* (egl. 'hun giver sig med stor intensitet eller iver hen til det der hører Dionysos til' el. lign.) har jeg ikke set anvendt hos andre end Lonicer. Palladius har med stor behændighed forsøgt at indkredse nuancerne af energi og vellevned med en hel serie af verbaludtryk. Vedr. *indulget genio*, jf. Persius V. 151.
 30. Om navnet *Utopia*, se The Yale Edition of The Complete Works of St. Thomas More, vol. 4: *Utopia*, ed. by E. Surtz & J. H. Hexter, New Haven & London 1965, s. 385f. – Flere lærde har gjort indvendinger mod Thomas

Mores møntning af ordet *Utopia*, dog uden at rette kritikken specielt mod endelsen. Således skriver en af det 16. århundredes største græcister, Josephus Justus Scaliger [sub nomine Yvo Villiomarus Aremericus] ligeud, at folk der anser ordet *Utopia* for at være græsk ikke ved hvordan man skriver græsk («*Quod verbum [sc. Utopia], quamquam ab ornato & docto viro Anglo confictum, tamen Græcum non est. Et qui Οὐτοπίαν Græcum putant, ij quid sit Græca componere nesciunt*», *In locos controversos Roberti Titiü Animadversorum liber* lib. X, cap. 10, Lutetiæ 1586, p. 186). – Scali-ger-stedet citeres i det følgende århundrede med bifald af en anden stor filolog Gerardus Joannes Vossius i et brev til Samuel Sorberius, sandsynligvis skrevet i 1643, og udgivet i Vossius' *Operum tomus quartus Historicus et Epistolicus*, Amstelodami 1699, p. 341, under overskriften *De Vtopia Mori ac paradoxis in illa vocabulis*. Sammested erindrer Vossius om et af sine egne tidlige værker, nemlig *Rhetorices contractæ, sive partitionum oratoriarum libri v*, hvori han ligeledes kritiserer More for med sin neologisme at synde *contra Græcæ compositionis leges*, op.cit. Lib. IV, par. 49, p. 283 (her citeret efter editio altera priori castigatio, lugd. Bat. 1627).

31. Det kan naturligvis ikke udelukkes, at det tilkomne e skyldes sætteren.
32. Tænkeligt er det dog, at der snarere er tale om en tilfældighed end om et valg; at det var Lonicers oversættelse der var for hånden eller i hvert fald i nærheden, da Palladius besluttede sig for at udsætte skriftet på dansk og dedicere det til kanniken Hans Henriksen, i anledning af dennes indgåelse i ægteskab med Boel Mattisdaatter fra Malmø. Palladius skriver om skriftet i dedikationen, der er dateret *Mitsommers dag* 1556, at »Jeg vil det gerne forbedre vdi framtiden«, hvilket kunne tyde på, at han har arbejdet med nogen hast for at have skriftet færdigt til brylluppet, som han for sin »skrøbeligheds skyld« ikke så sig i stand til at ære med sin nærværelse (DS IV 89).
33. DS IV 97, 19; DS IV 91, 17; DS IV 89, 28; DS IV 100, 36-101,1. – Om *oess* i betydningen saft jf. Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog, 3, Kbh. 1892-1901, s. 393 s.v. *Oss*.

Konkordans over citerede passager:

Palladius (*)	Lonicer (○)	Huberinus (#)
89, 28	161r, 9	c3v, 5
90, 3	161r, 14	c3v, 12
90, 35	161v, 22	c5v, 3
91, 5	161v, 27	c5v, 11
91, 7	162r, 4	c5v, 15
91, 17	162r, 13	c6r, 10
91, 24	162r, 19	c6r, 18
91, 31	162r, 26	c6v, 6
92, 3	162v, 7	c6v, 16
92, 21	162v, 27	c7v, 7
92, 23	163r, 3	c7v, 12
92, 25	163r, 5	c7v, 14
93, 9	163r, 24	c8r, 18
93, 18	163v, 9	c8v, 13
94, 1	164r, 4	d1v, 9
94, 30	164v, 11	d3r, 3
95, 27	165r, 21	d4v, 6
95, 29	165r, 23	d4v, 10
95, 34	165v, 2	d4v, 15
96, 23	166r, 2	d5v, 15
97, 1	166r, 17	d6r, 16
97, 14	166v, 4	d6v, 18
97, 19	166v, 11	d7r, 8
97, 27	166v, 17	d7r, 16
97, 32	166v, 23	d7v, 6
99, 4	167v, 17	e1v, 7
99, 21	168r, 5	e2r, 15
99, 23	168r, 8	e2v, 1
100, 36	169r, 4	e4v, 11
102, 17	170r, 6	e7r, 2
102, 22	170r, 11	e7r, 9

Trykningen af denne afhandling er bekostet af Svend Grundtvigs og Axel Orløks Legat.